

Między dialogiem a monologiem¹

Dialogické interpretace... stanowią powrót do badań filologicznych, w których obok analiz językoznawczych prezentowane są analizy literaturoznawcze, przy czym oba te zakresy badań się uzupełniają. Dzięki temu mamy pełne wyjaśnienie opisywanych zjawisk z pozycji filologa.

Prezentowana tu praca to zbiór artykułów², podzielonych na cztery grupy tematyczne: interpretacje dialogów korespondencji listowej (*Dialogy epistolární*, s. 15–125), interpretacje dialogów czeskich dramatów (*Dialogy dramatické*, s. 129–175), interpretacje dialogów innych tekstów literackich, wykorzystujących co najmniej dwa kody, np. werbalny i graficzny lub muzyczny (*Dialogy intersémiotické*, s. 179–331), oraz analiza pogranicza dialogu i monologu (*Mezi dialogem a monologem*, s. 335–367). Zatem nadrzędną kategorią jest tutaj dialogowość tekstu, którą Autorzy rozumieją jako „schopnost lidské mysli (*ego*) vytvářet sociální skutečnosti, vnímat je, uvažovat a vyjadřovat se o nich ve smyslu *alter*” (s. 7), a także jako podstawową jednostkę ludzkiego poznania i ludzkiej komunikacji (s. 8), przy czym częścią każdego dialogu jest „pohyb mezi dvěma polaritami: na jedné straně asymetrie, vyrovnanost, reciprocita, vzájemnost (»mutuality«), sdílení (intersubjektivita) a porozumění, na druhé straně asymetrie, konkurence, soutěživost (»competition«), napětí až konfliktnost. [...] Partneři jsou spojení síti vzájemných anticipací, feed-backů, neustálého »positioning«; lze tu mluvit o ko-produkci (ko-autorovi) a ko-recepci” (s. 8). Wychodząc z takiego założenia, Jana i Bohuslav Hoffmannowie monolog traktują jako specyficzną odmianę dialogu, na co wskazują takie stosowane w tej pracy terminy, jak *fiktivní dialog*, *npravý dialog*, *pseudodialog*, *monologizovaný dialog*, *dialogizovaný monolog* itp. Z tego względu w ostatniej części recenzowanej monografii zamieścili oni kilka tekstów, temu zagadnieniu poświęconych.

W pierwszym bloku tematycznym – *Dialogy epistolární* (s. 13–126) – znajduje się pięć artykułów, w których Autorzy analizują tradycyjną korespondencję niektórych czeskich artystów, Karla Klostermanna, Jiřego Voskovca z Janem Werichem oraz Jiřego Kolářa, a także korespondencję elektroniczną XXI wieku ludzi młodych. Pierwsze dwa artykuły dotyczą epistolografii miłosnej w ujęciu historycznym, trzeci analizuje język listów współczesnych, w centrum czwartego znajduje się korespondencja filozoficzna. Jedynie ostatni artykuł nieco odbiega od pozostałych, ponieważ chodzi w nim bardziej o zapiski na pocztówkach i kartach pocztowych niż o utwory *stricte* epistolarne. Nie można im jednak odebrać charakteru korespondencji.

¹ Jana a Bohuslav Hoffmannovi, *Dialogické interpretace*, Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2015, 392 s. ISBN 978–80–246–2942–1.

² Wykaz artykułów, wcześniej już publikowanych i włączonych do niniejszego tomu w formie przeważnie rozszerzonej, znajduje się na s. 368–370.

Motywytem podstawowym podjęcia przez Autorów badań tekstów epistolarnych było przekonanie o wysokim prestiżu tego typu wypowiedzi językowych w korespondencji XIX- i XX-wiecznej (umiejętność pisania listów była sztuką, nobilitowała nadawcę) oraz o odstąpieniu od sztuki epistolarnej nie tylko we współczesnej korespondencji internetowej, dlatego Hoffmannowie wybrali do swojej analizy dwa teksty korespondencji odległej w czasie i dwa listy współczesne. Trzeba tu zauważyć, że z tradycji czeskiej epistolografii wywodzi się niejeden traktat filozoficzny (np. J. Husa czy V. Havla). Tym bardziej cieszy fakt, że taka praca powstała. Wprawdzie Autorzy nie zajęli się całościowym opisem epistolografii czeskiej w analizowanych tekstach, to jednak ukazali zmiany stylu epistolarnego w XX i XXI wieku.

Metodologicznym punktem wyjścia analizy w tej części recenzowanej pracy były ustalenia Jana Mukařovskiego w zakresie dialogowości w języku czeskim, który wyznacza dla listów trzy jego rodzaje: dialog osobisty, sytuacyjny i konwersacyjny, oraz Anny Kałkowskiej w zakresie epistolografii polskiej (por. np. *Struktura składniowa listu*, Wrocław 1982), która dialogowość w listach upatruje w konwersacyjnym charakterze języka analizowanych przez nią tekstów. W ten sposób Autorzy opisują zmiany, jakie zaszły w stylu pisania listów, pozostających dziś w opozycji do korespondencji (np.) e-sesmesowej.

W części drugiej – *Dialogy dramatické* (s. 127–176) – znajdują się 4 artykuły odnoszące się do twórczości Ladislava Stroupežnickiego (*Naši furiantí*), Václava Havla (*Odcházení*), Davida Drábka i Petra Kolečka oraz Ladislava Smoljaka i Zdenka Svěráka, twórców słynnego teatru cimirmanowskiego. Jednak tytuł tej części trzeba traktować nieco metaforycznie, ponieważ teksty tu zawarte łączy bardziej analiza dramatów niż analiza dialogu – w rozumieniu filologicznym, komunikacyjnym czy lingwistycznym – w dramatach. Autorzy tłumaczą to współczesnym podejściem do dialogowości tekstów kultury (por. „Zaměření na dialogičnost v širokém smyslu – to je přístup, který se dnes výrazně uplatňuje v řadě společenských (humanitních) věd, jako je filozofie, sociologie nebo sociální psychologie”, s. 7). Dotyczy to zwłaszcza dwóch pierwszych artykułów: *Fúrie a režijní furiantství (v inscenizaci divadelní hry...)* i *Cimrmanovský dialog s českou historií a jejími mýty*. W pierwszym z nich Bohuslav Hoffmann wychodzi z pojęcia *furiant* jako postawy dialogowej i opisuje tę kategorię. W drugim zaś w centrum uwagi pozostają ustalenia w zakresie wydarzeń historycznych i ich nowe ujęcie w analizowanych sztukach teatralnych, dzięki czemu reżyser „wymusza” na widzu dyskusję poprzez negowanie historycznych ustaleń, np. „Strhává [...] z hlavy aureolu (svatozář sv. Václavovi), zesměšňuje trnovou mučednickou korunu Karla Havlíčka (tvrdí, že je mu malá), z praotce Čecha dělá negramotu a senilního starce, z Husa moralistu a antifeministu apod.” (s. 149). Ten problem dobrze ilustrują sztuki L. Smoljaka i Z. Svěráka, którzy w ten sposób dążyli do stworzenia struktury dialogowej w komunikacji z odbiorcą.

Nieco odmienny charakter mają kolejne dwa teksty, w których analizie poddano dramaty Václava Havla (napisane po jego odejściu z funkcji prezydenta) oraz Davida

Drábka i Petra Kolečka. Tutaj przeważa analiza języka bohaterów utworów jako jednej z cech ich charakteryzujących (np. frazowość jako cecha mowy urzędników). Na idiomatyzację języka dramatów Havla zwrócili uwagę już w 1964 r. J. Grossman i w 1966 r. A. Kačer, który stwierdził, że „fráze se tu stává subjektem dramatického dění, že vytváří vlastní odlišněnou, absurdně nesmyslnou skutečnost” (s. 156). Właśnie na to jako na główny wyznacznik dialogowości tekstów Havla wskazują Autorzy recenzowanej monografii. Podobnie rzecz się ma w ostatnim tekście, gdzie jednak – obok analizy wartości kulturowych w dramatach – przeważa kryterium analizy kodu werbalnego z punktu widzenia zasad kultury języka (por. „V tomto textu jsem se chtěl pokusit aspoň v náznaku usouvztažnit kulturu ve smyslu kulturních hodnot produkovaných a recipovaných určitou komunitou [...], a na druhé straně kulturu jazykovou”, s. 167). Nie można tu jednak nie zauważyć odniesień poszczególnych elementów analizowanych utworów do kontekstu historycznoliterackiego, dzięki czemu wyraźniej zostały zaakcentowane cechy jego dialogowości.

Najobszerniejszy w prezentowanej książce jest trzeci blok tematyczny – *Dialogy intersémiotické* (s. 177–332). Znajduje się tutaj 13 artykułów, w których punktem ciężkości jest współgranie w tekście literackim dwóch lub więcej kodów. Wykorzystanie dwupłaszczyznowości w utworze literackim okazuje się elementem zasadniczo go wzbogacającym. Ten aspekt Autorzy ukazują na przykładzie znanych dzieł literatury czeskiej, a są to: *Máj* Karla Hynka Máchy, *Babička* Boženy Němcovej, felietony z podróży i *Dášenka čili Život štěněte* Karla Čapka, *Modré nebe* Františka Hrubína, *Kam odešly laně* Jana Skácela (tomiku wierszy powstałych na bazie rysunków Josefa Čapka), poezja Jaroslava Seiferta, *Kůň a tanečnice* Vítězslava Nezvala, *Před usnutím* Františka Halasa, *Svět viery* Petra Chelčického, *Toto město je ve společné péči obyvatel (montáž)* i inne utwory prozatorskie Bohumila Hrabala, będące artystyczną inspiracją (np.) mozaik, bajki Petra Nikla, poezja śpiewana Jiřego Suchego oraz *Český snář* i *Valašský snář* Ludvíka Vaculíka. Autorzy włączyli tu również analizę czeskich komiksów jako rodzaju utworów narracyjnych z werbalnym dominantem (definicja T. Groensteena), czyli współczesnej odmiany krótkich utworów prozatorskich, wzbogaconych tekstem ikonycznym.

Ostatnią część – *Mezi dialogem a monologem* (s. 333–367) – wypełniają prace, poświęcone problemom dialogu i monologu, analizowanym z pozycji teorii dialogowości i monologowości obecnych w czeskiej literaturze przedmiotu. Np. w studium *Dialogická výstavba Dykovy „Milé sedmi loupežníků”* Autorzy wychodzą z teorii J. Mukařovskiego opisaną i aplikowaną w monografii *Kapitoly z české poetiky* (Praha 1941, t. 1 i 2), a zwłaszcza w rozdziałach *Dvě studie o dialogu* i *O jazyce básnickém*. Kolejne dwa artykuły poświęcili analizie dialogowości w utworach *Benátské dialogy* Vojtěcha Jiraty i *Nesmrtelnost* Milana Kundery, a także analizie dialogizowanych monologów poezji miłosnej Milana Kundery. Tutaj punktem wyjścia jest teoria M. Bachtina, co powoduje, że B. Hoffmann podejmuje się opisu sytuacji komunikacyjnej w poezji jako swoistego dialogu, odrzucając monolog jako podsta-

wową formę wypowiedzi poetyckiej. Zatem Autor bada język poezji jako pozorowany dialog, nazywając go dialogizowanym monologiem, co uzasadnia stwierdzeniem, że również kompozycja tomiku *Monology* Milana Kundery przypomina strukturę dialogową (por. „Ta má většinou podobu konfrontační, [...] někdy variační” (s. 349), czyli wymusza od czytelnika postawę dyskutanta). Trzeba przyznać, że nie tylko przytoczone w tej części pracy wiersze mają eksplicitnie wpisany charakter dialogowy zarówno w płaszczyźnie języka, jak i kompozycji utworu, np. w wierszu *Všechno je prorazeno, jsou spolu naposled* występują dwa podmioty liryczne.

Ciekawym artykułem tej części jest studium *Kázání jako rétorický dialog* (s. 359–367), w którym dokonano analizy kazań głoszonych przez Tomáša Halíka. Są to wypowiedzi z pozoru monologowe, ponieważ zamiarem ich autora jest konfrontacja jego wywodów z wiedzą odbiorcy i zmuszenie go do refleksji (czyli do dialogu niejako symultanicznego, wewnętrznego, równoległego z wykładem kaznodziei). Innymi słowy chodzi o pozorowany dialog: ja ci coś mówię, a ty odpowiedz (sobie), czy też tak uważasz. Chwile zastanowienia dla czytelnika nad głoszonymi treściami pełnią różnego rodzaju chwyt (pauzy) retoryczne, których wieloznaczność przenosi odbiorcę na inny poziom komunikacji (w tym przypadku B. Hoffmann wychodzi z opisu retoryki J. Krausa). Szkoda, że Autor tego studium zatrzymuje się jedynie na analizie retoryczności kazań i wykładów T. Halíka, nie odnosi ich do teorii komunikacji społecznej.

Recenzowaną pracę zamykają: spis tekstów, włączonych do niniejszej publikacji, a wcześniej drukowanych i obecnie rozszerzonych lub uzupełnionych (s. 368–370), spis prac źródłowych (s. 371–374), bogata literatura przedmiotu (s. 375–385), indeks nazwisk (s. 386–390) oraz angielskie streszczenie (s. 391–392).

Praca Jany i Bohuslava Hoffmannów to bardzo ważna z punktu widzenia omawianych utworów literatury czeskiej pozycja, w której ukazane jest współlistnienie i współzależność dwóch podstawowych form wypowiedzi: dialogu i monologu. Z tego względu wydaje się, że pozycja ta jest bardzo przydatna nie tylko dla specjalistów-bohemistów, ale także dla miłośników literatury czeskiej oraz innych filologów. Autorzy bowiem opisują wiele (częstkowych) aspektów interpretacji tekstu literackiego pod kątem zastosowanej w nich dialogowości z uwzględnieniem nie tylko wewnątrztekstowego kontekstu, ale i szerszego, pozaliterackiego, rozumiejąc tekst jako strukturę wielokodową i wielopłaszczyznową: werbalną, uzupełnianą elementami ikonograficznymi, powodującymi często jego konkretyzację lub dopełnienie kodu werbalnego na różnych poziomach tekstu.

Mieczysław Balowski, Poznań